

Provocările memoriei și răspunsurile istoriei

DISCIPLINA MEMORIEI

Alexandru Zub

În noua sa carte, *Omul recent*, care a produs atâtea discuții în contradictoriu, H.-R. Patapievici propunea ca modernității fără noimă, “culturii noastre strict tehnice și utilitare” să i se substituie “o cultură a discernământului”, înțelegând prin aceasta asumarea critică, selectivă, a experienței trecute.¹ Altfel spus, ca să-și împlinească misiunea, memoria trebuie disciplinată și pusă la lucru rațional, ca un instrument delicat, oricând susceptibil să se defecteze. S-a spus, de aceea, că memoria este implicată oriunde oamenii au probleme. La nivel individual sau colectiv, patologia memoriei e un domeniu a cărui cercetare a făcut deja progrese notabile.

De un secol și jumătate, dacă nu chiar mai mult, preocuparea de a pune în valoare memoria colectivă a ajuns a fi o temă constantă, multidisciplinară, cu puseuri obsedante produse de un eveniment sau de o schimbare paradigmatică în domeniul cunoașterii omului. Folcloristica și etnografia au alimentat masiv studiile etnopsihologice (*Völkerpsychologie*), sporind cunoașterea-de-sine a fiecărei comunități și expansiunea spectaculoasă a “specificului național” prin interferențe, conexiuni, aculturație etc.² Ideile lui Herder au rodit nu numai în spațiul german, ci oriunde ele au putut ajunge, direct, prin cărțile filosofului, sau indirect, prin studioșii ajunși la universitățile germane, aflate și acestea în proces de înnoire, stimulat de Wilhelm von Humboldt și alte spirite superioare din prima parte a secolului XIX.³ Spre finele aceluiași secol, W. Wundt a pus bazele unor studii ce aveau să contribuie în chip esențial la cunoașterea psihicului uman, domeniu complex și mereu extensibil, la definirea căruia Jean Piaget și școala geneveză au contribuit apoi esențial.⁴

Se poate spune că secolul XX, cu toate dramele și excesele lui, s-a desfășurat sub semnul străduinței permanente de a explora “planeta” memoriei, ajungând să o cartografieze destul de exact, ceea ce nu înseamnă și exhaustiv. El a fost anunțat oarecum de cartea lui H. Bergson, *Matière et mémoire* (1896), pentru a se încheia, simetric, cu aceea a lui Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli* (2000): un secol obsedat de ideea progresului și silit în egală măsură a cultiva, ca antidot, spațiul memoriei.⁵ Seria *Les lieux de mémoire*, inițiată spre finele secolului de Pierre Nora, era

---

¹ H.-R. Patapievici, *Omul recent. O critică a modernității din perspectiva întrebării “ce se pierde atunci când ceva se câștigă?”*, București, 2001.

² Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985, p. 223-233.

³ T. Vianu, *Concepția raționalistă și istorică a culturii*, București, 1929, p. 13-15.

⁴ Cf. Iulian Pașaliu, *Structuralismul genevez și perspectivele cercetării istorice*, în “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XVII, 1980, p. 569-578; XVIII, 1981, p. 475-484.

⁵ Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Paris, 1971, p. 269-278.

un răspuns la teama că “memoria națională” se afla în pericol, reclamând deci măsuri defensive. Memoria se apără, se cultivă, se protejează, întocmai ca un organ vital și delicat, a cărui îmbolnăvire afectează sănătatea întregului organism.⁶

Nici carența, nici excedentul de memorie nu e de dorit, după cum remarcă profesioniștii istoriei, constatând că mondializarea acesteia schimbă sensibil relația noastră cu trecutul și impune un spirit critic mai riguros. “Schimbarea aceasta, conchide Pierre Nora, a îmbrăcat numeroase forme: critica versiunilor oficiale ale istoriei și descătușarea refulărilor istorice, revendicarea normelor unui trecut abolit sau confiscat, cultul rădăcinilor (*roots*) și dezvoltarea cercetărilor genealogice, efervescența comemorărilor de toate felurile, reglementări juridice ale trecutului, înmulțirea muzeelor de toate categoriile, recrudescența sensibilității față de deținerea sau deschiderea arhivelor pentru consultare, atașamentul reînnoit față de ceea ce anglosaxonii numesc *moștenire*, iar francezii *patrimoniu*. Oricum s-ar combina aceste elemente, rezultatul este ca un val de memorie pornit din adânc și dezlănțuit peste lume pentru a lega pretutindeni fidelitatea față de trecutul, real sau închipuit, de sentimentul apartenenței, conștiința colectivă, conștiința individuală de sine, memoria și identitatea”.⁷

Ultimul sfert din secolul abia încheiat a adus și sub acest unghi schimbări semnificative. Cearta istoriografică (*Historikerstreit*) în Germania și mișcarea “revizionistă” în Franța au impus, dincolo de excesele de limbaj, atitudini mai realiste față de istorie, de istoria recentă îndeosebi. Disputele s-au produs inițial pe seama dictaturilor de dreapta, dar s-au extins repede asupra oricărei dictaturi, impunând mai multă circumspecție în judecata istorică. Schimbul epistolar dintre Ernst Nolte și François Furet rămâne definitiv pentru deontologia ce se degajă din asemenea dispute.⁸ Dacă un proces al comunismului, comparabil cu cel de care a avut parte nazismul, n-a putut încă avea loc, el a devenit totuși posibil după masiva schimbare de atitudine din ultimii ani.⁹ Accentul pus pe dictaturile din “lumea a treia”, pe *apartheid*, pe “extrema dreaptă” de oriunde nu mai satisface pe analiștii sensibili la nevoia de a folosi aceeași unitate de măsură pentru fenomenele sincrone și analoage de oriunde. Analogia Hitler-Stalin nu mai surprinde azi pe nimeni, după cum nu surprinde nici revizuirea multora din judecățile emise cu evident *parti-pris* în epoca “războiului rece”.¹⁰

Asistăm, pare-se, la o vastă operație de purificare a memoriei, ceea ce implică judecăți mai adecvate asupra trecutului recent și a istoriei în ansamblu. Miza este enormă, fiindcă noua atitudine, legitimată mai ales după disoluția sistemului sovietic, stimulează noi lecturi și noi construcții istorice. După opinia lui Pierre Nora, “dispariția unui timp istoric orientat de ideea revoluționară i-a redat trecutului libertatea, l-a reșezat în nedeterminare, i-a redat greutatea prezenței materiale și imateriale”.¹¹

Rezultă de aici că memoria capătă o însemnătate mai mare, cu atât mai mare cu cât accelerația timpului¹² impune un efort analog de ancorare în ansamblul duratei, efort comparabil cu cel pe care, la timpul său, Kogălniceanu îl socotea salutar pentru români:

⁶ *History and memory. Studies in representation of the past*, ed. by Eva and Marc Besen, Tel Aviv University, I, 1978.

⁷ Pierre Nora, *Excedentul de memorie*, în “Lettre internationale”, ediția română, 41-42, primăvara-vara 2002, p. 123.

⁸ François Furet, Ernst Nolte, *Fascism și comunism*, București, 2000.

⁹ Françoise Furet, *Le passé d'une illusion*, Paris, 1995; St. Courtois etc., *Le livre noir du communisme*, Paris, 1997.

¹⁰ Jean-François Soulet, *Istoria imediată*, București, 2000.

¹¹ Pierre Nora, *op. cit.*, p. 124.

¹² Daniel Halévy, *Essai sur l'accélération de l'histoire*, Paris, 1948.

“Ba nu, vremea pieirei nu ne-a venit, sângele nostru este tânăr, pentru că este înnoit prin nenorociri. Vom avea încă zile frumoase pe pământ. Dar pentru a le avea, trebuie să ne cunoaștem solia ce Dumnezeu ne-a dat, trebuie să fim vrednici de bunătățile ce cerul ne-a dăruit în atâta îmbelșugare, trebuie să ne ținem în unire, trebuie să sporim în bine. Să ne ținem mai ales de cele trecute, ele pot să ne scape de pieire. Să ne ținem de obiceiurile strămoșești, atât cât nu sunt împotriva dreptei cugetări. Să ne ținem de limba, de istoria noastră, cum se ține un om, în primejdie de a se îneca, de prăjina ce i se aruncă spre scăpare. Istoria românească mai ales să ne fie cartea de căpetenie, să ne fie paladiul naționalității noastre!”¹³

Memoria devine astfel, ca și la alți romantici, un factor dinamic și o promisiune de continuitate, un element de echilibru în tumultul acelor mutații prea rapide pe care Alecu Russo avea să le deplângă, fiindcă subminau armonia ființei, buna relație cu trecutul, cu valorile sedimentate,¹⁴ relație gestionată consensual peste tot în Europa timpului și redescoperită, reinventată la rigoare în momente de acută criză: războaie, decolonizări, defascizare, desovietizare etc. Obligația de a-și aminti devine atunci normă de conduită, comemorarea - un gest solidarizant pe linia identității colective. În istorie, umiliții și ofensații, cei “fără istorie”, caută o revanșă, modelând-o la rândul lor în interes de grup. Discursul identitar face din memorie un instrument în continuă metamorfoză, bine supravegheat și totuși anevoie controlabil. El a făcut ca vechile mituri fondatoare să cedeze locul altora, identitatea națională să devină pe alocuri una socială.

Procesul e însă departe de a fi încheiat, iar reacțiile deja produse mai peste tot pun sub semnul întrebării chiar izbânda lui. Pare evident că prezentul folosește intensiv și multiform resursele trecutului, că versiunea unică a fost discreditată momentan. În același timp, istoricul e nevoit acum să împartă “gestiunea” sa cu mediile de informare, martori, judecători etc., ceea ce pune iarăși, mai dramatic, chestiunea statutului său. Dacă accentul pus pe memorie (s-a vorbit chiar de “sacralizarea” ei) sau pe istorie a dus la eșec, prin deformări insolite, ne putem întreba dacă impasul (numai impas să fie?) nu se explică prin lipsa de măsură, disciplină, consecvență, prin acea “răsturnare a valorilor” pe care o evocase încă Nietzsche, pentru a deveni apoi un fenomen tot mai grav în secolul care i-a urmat. Este o reflecție ce merită luarea-noastră-aminte.

---

¹³ M. Kogălniceanu, *Opere*, II, București, 1976, p. 403-404.

¹⁴ Alecu Russo, *Cugetări*, ed. Mihai Zamfir, București, 1977, p. 16.